

Diwanê Arçugi Ser Analizêk

Büşra ASLAN BANYAL*

İbrahim DAĞILMA**

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Geliş Tarihi/Received: 05.04.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 29.05.2023

Atıf: Aslan Banyal, B. & Dağılma İ. (2023).

“Diwanê Arçugi Ser Analizêk”,

Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 17, 52-68

DOI: 10.56491/buydd.1277814

KILMVATE

Edebiyatê klasik ê Zazaki dı esero verin bı destê Ehmedê Xasi nusiyayo u serra 1899 dı çap biyo. O tarix ra heta eyro mo edebiyat dı zaf eseri nusiyayi u mo ware dı hema zi eseri neweyi nusiyeni. Edebiyatê klasik ê Zazaki dı goreyê tesbitan heta eka new diwani, new mewlidi, çar siyeri, çar eqaidnameyi, mesnewiyêk, dı fiqhnameyi u çend mersiyeyi esti. Ina xebatê ma ini eseranê klasikan ra kitabê Diwanê Arçugi ê Mela Faruq Baynali ser yo tehlil o. Ino eser, miyanê eseranê klasikan dı yo kitabo newe yo. Qasê çarçewayê xebat mo diwan hetê şeklê nazımı, muhtewa, qafiyeyan u senetan ra tehlil beno.

Çekuyi Muhimi: Diwan, Zazaki, Edebiyato Klasik, Tehlil

Diwanê Arçugi Üzerine Bir Analiz

ÖZET

Klasik Zaza edebiyatında ilk eser Ehmedê Xasi, tarafından kaleme alınmış ve bu eser 1899 yılında yayımlanmıştır. O tarihten bugüne kadar bu edebiyatta çokça eser yazılmıştır ve bu alanda hâlâ yeni eserler yazılmaktadır. Klasik Zaza edebiyatında tespitlere göre şu ana kadar dokuz divan, dokuz mevlit, dört siyer, dört akidename, bir mesnevi ve iki fıkıhname yazılmıştır. Bu çalışma, bu klasik eserlerden biri olan ve Molla Faruk Baynal tarafından yazılan *Diwanê Arçugi* adlı eseri tahlil etmektedir. Bu eser, klasik eserler içinde yeni bir kitaptır. Çalışmanın çerçevesine göre bu divan nazım şekli, içerik, kafiye ve sanatlar yönüyle incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Divan, Zazaca, Klasik edebiyat, İnceleme

An Analysis of Diwanê Arçugi

ABSTRACT

The first work in classical Zaza literature was written by Ehmedê Xasi and published in 1899. Since then, many works have been written in this literature, and new works are still being written in this field. According to the determinations in classical Zaza literature, nine divans, nine mawlids, four siyars (biography of the prophet Muhammed), four akidenames, one mathnawi and two fiqhnames (Islamic Law Book) have been written so far. This study analyses Mullah Faruq Baynal's *Diwanê Arçugi*, one of these

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, Zaza Dili ve Edebiyatı, **Orcid:** 0000-0002-6141-2485

** Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, Zaza Dili ve Edebiyatı **Orcid:** 0000 0001 6521 119X

classical works. This work is a new book among the classical works. According to the framework of the study, this divan will be examined in terms of verse form, content, rhyme and arts.

Keywords: Diwan, Zaza Language, Classical Zaza Literature, Analysis

DESTPÊK

Edebiyato klasiki dı zafyer muhtewayi diniyi esti. Eser dı zey heskerdiş u tersê Homayi, heskerdişê Hz. Muhammedi u pêxemberanê binan, şexısi pili, ‘eşqo me’newi u cayi bimbareki mewzuyi ca geni. Edebiyatê Zazaki ê klasik dı bı tewıranê ciyayan ê nazımı dı şiiri ameyi nuştış. Miyanê ini şiiran dı tor zaf tewırê mewlidi ca geni. Xebati Diwani, miyanê xebatanê edebiyatê klasiki dı ca geni. Yo şairo klasik bı şeklê nazımı ê klasikan dı şiiranê xu benateyê dı qapağan dı bıdo ari u neşır bıkeru beno diwan. Edebiyato klasikan ê ‘Erebki, Tırkki, Farıski, Kurdki u Zazaki dı diwanê zafyer şairan esto. Xebatanê diwanan dı hem hetê şekılı ra hem zi hetê tewırı ra tewır tewır şiiri zey gazel, murabba, mulemma u kaside ca geni¹. Ini şiiran dı eğleb mewzuyi ciyayi zey ‘eşq, hesret, heskerdiş, piltiya Homayi, wesıfnayışê pêxemberi, merg u dua’ ca geni.² Ina xebat ma çarçewa dı Diwanê Arçugi ê Mela Faruq Baynali sera ya³. Diwanê ey, yo diwano newe yo. Ey mo kitabê xu serra 2021 dı dayo neşır kerdış. Kitab dı hot qısıman dı ciya ciya şiiri ca geni. Diwan hetê zıwan, uslub, mawıtışê şiiran u sen’etan terzê edebiyatê klasiki dı ameyo nuştış.

Edebiyatê klasik ê Zazaki zey edebiyatanê klasikan ê Tırkan, Farsiyan u Kurdan zaf eraver nişıyo u zaf hira niyo. Goreyê tesbitanê ma edebiyatê klasik ê Zazaki dı heta eka new diwani, new mewlidi, çar siyeri, çar aqaidnameyi, yew mesnewi u dı fiqhnameyi ameyi nuştış.

DİWANÊ ARÇUGİ

Heyatê Mela Faruq Baynali

Mela Faruq, serra 1972 dı aşma Kanunopeyin dı, dewa Arçug ê Çoligi dı dadiya xu ra biyo. Wı, mektebê verin dewa xu dı wuneno. Serra 1984 dı seba tehsilê dini şiyo ciya ciya medreseyan u cuwapey serra 1989 dı icazetê xu gureto. Reyna serra 1989 dı mektebê miyanin, serra 1993 dı Liseya İmam Xetib ê Çoligi teber ra qêdineno. Wı benateyê serranê 1994 u 1995 dı Suriya dı maneno u uca dı seba ixtisasê ilimanê diniyan tedriso berz vineno

¹ Kemal Yüce & Şevkiye Kazan, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Lisans, İstanbul 2006, r. 272.

² Emin Özdemir, “Divan Edebiyatı”, *Edebiyat Sözlüğü*, Bilgi, Ankara 2014, r. 114-118.

³ Mela Faruq Baynal, *Diwanê Arçugi*, Vir, İstanbul 2021.

u beno mela. Serra 1997 dı şino esker u eskeriya xu qedineno. Dıma yo mudı hem tucalet keno hem zi tedrisê xu dewam keno.

Mela Faruq serra 2004 dı dewa Kızılağaç ê Karlıova dı, dest bı wezifeyê imamti keno. Serra 2009 dı dewa Gêlonê Xêlil ê Çoligi dı, serra 2016 dı zi dewa Mezreya Diyarî ê Çoligi dı melati keno u serra 2019 ra nat zi Çolig dı Mescidê İyaz bin Ğanem dı wezifeya melatiya xu dewam keno.⁴

Mela Faruq serra 2009 dı Lisanso Verin ê Fakulteya İlahiyat, 2017 dı zi Fakulteya İqtisadî ê lisansi qedineno. Baynal, benateyê serranê 2017-2018 dı Üniversiteya Sabahattin Zaimi dı qısımê İlahiyat dı master wuneno u benateyê serranê 2018-2019 dı Fakulteya İlahiyat ê Üniversiteya Çoligi dı sınıfa hiriym ra dest bı wendışê lisansê dıym keno u ita ra mezun beno. Serra 2021 dı Üniversiteya Çoligi dı Qısımê Rayberi u Mışawırtiya ê Manewi ra diplomayê masterê bêtezi geno. Serra 2023 dı Zaza TV dı hedis u fiqh sera proğramanê Zazaki vırazeno.

Mela Faruq zewijnaye yo u wayırê hiri qıcan o. Wı, biyê zıwanê dadiya xu Ereški, Farıski, Tırkki u Kurdki zi zano. Heta eka hiri kıtabi ey hetê Neşırxaneyê Vir ra serra 2021 dı neşır biyi. Kıtabi ey mi yê: *Çoras Hedis, Kitabê Duayon u Diwanê Arçugi*

Kıtabê Diwanê Arçugi

Nameyê kıtabi, *Diwanê Arçugi* yo. Ino diwan, bı destê Mela Faruq Baynali ameyo nuştış u Murat Varol zi seba neşırkerdışi ino kıtab hedre kerdo. Diwanê Arçugi dı hetê şeklê nazımı ra yobinan ra ciya şiiiri ameyi nuştış. Kıtab, 207 ripeli yo u serra 2021 Neşırxaneyê Vir dı çap biyo. Kıtab dı hot qısımı u 42 şiiiri esti. Zereyê kıtabi dı yo ripel bı herfanê Ereški nusiyyayo, yo ripel zi bı herfanê Latinki transkrib biyo. Şiiranê klasikan dı şaiiri eğleb beyta peyin ya zi benda peyin dı ya nameyê xu ya zi loqmatikê (mexlas) xu şıxulneni; labelê ino diwan dı şaiiri biyê çend şiiiran zey *Qebra Teng u Tari, Tı Hê Hon Dé u Ez Gunon Xu Sekeri* nameyê xu nişıxulnayo. Diwan dı şiiiri, zey misalanê cêrinan eğleb tewirê şiiiranê didaktikan dı nusiyyayi. Ini şiiiran dı melumatdayış u şiretkerdış xu ramocneno:

Adır Mecuson şı hona / Guelê Seba wısar bi zuwa

Estun Kisra niye 'erd ra / Wext Muhemmed omı dunya⁵

...

Tı gueştari Qur'an bıkır / Wı hem zıkır hem ız fıkr

⁴ Baynal, *Diwanê Arçugi*, r. 4.

⁵ Baynal, *Diwanê Arçugi*, r. 72.

...

*Nimaj xu d' Homê ver bigêr / Bê yi ra ber çoy ver megêr*⁶

1.1. Qısmi Diwani

Diwanê Mela Faruq Baynali, hot qısıman ra yeno meydan. Ini qısmi diwan dı hına rêz biyi: Hemd u Sena, Vergêrayış, Ne'ati Nebi, Heyatêko Bin, Nesihet u Şiret, Cuyayış u Heyat u Mulemma

1.1.1. Hemd u Sena: Ino qısım, zereyê diwan dı qısım verin o u tede bı nameyanê *Hemd u Şıkir, Qur'an, Tu Fermon Şawit, Du'ay Pêğemberon* çar şiiri estî. Ini çar şiiran ra dı şiiri bı şeklê beyit dı, şiirêk bı şeklê çarbendi dı u şiirêk zi terzo serbest dı nusiyayi. Dı şiiri ki bı beyitan nusiyayi inan ra şiirê *Hemd u Şıkir* dı 15 beyiti u şiirê *Qur'an* dı 20 beyiti estî. Şiirê *Tu Fermon Şawit* 36 çarbendan ra ameyo meydan. Şiirê *Du'ay Pêğemberon* dı bendi hem hiri hiri, hem zi dı dı rêz biyi. Ino şiir dı 24 bendi estî.

1.1.2. Vergêrayış: Ino qısım dı bı nameyanê *Tı Reb Mı Yê, Tı Ma Şaş Nikir, Ez Gunon Xu Se Keri u Îlahê Mı Tı Ğeffari* çar şiiri ca geni. Ini çar şiiran ra dı şiiri bı şeklê beyit dı, dı şiiri zi bı şeklê çarbendi nusiyayi. Şiirê *Tı Reb Mı Yê* dı heşt u şiirê *Ez Gunon Xu Se Keri* dı hot beyiti estî. Şiirê *Tı Ma Şaş Nikir* dı çar u şiirê *Îlahê Mı Tı Ğeffari* dı panc çarbendi ca geni.

1.1.3. Ne'ati Nebi: Ino qısmê hiriym dı bı nameyanê *Con Ma Muhammed Mustafa, Xatemu'l Enbiya, Ma Fedê Riyê Tu Wê, Şewa G' Muhammêd Şeref Da, Wext Muhammed Omı Dinya, 'Eşq Nebi, Vêr Bêr Rewza, Tı Sinayê Ewelîn u Axirin, Emon Emon u İmdad Eya Hebibellah* des şiiri estî. Ini şiiran ra panc şiiri bı şeklê beyit, panc şiiri zi bı şeklê çarbendi ameyi nuştış. Ini şiiran ra şiirê *Xatemu'l Enbiya* dı 20 beyiti, şiirê *'Eşq Nebi* dı 16 beyiti, şiirê *Vêr Bêr Rewza* dı heşt beyiti, şiirê *Tı Sinayê Ewelîn u Axirin* dı 20 beyiti u şiirê *Emon Emon* dı 12 beyiti estî. Ê şiirê ki şeklê çarbendan dı rêz biyi ê şiiran ra şiirê *Con Ma Muhammed Mustafa* dı çar çarbendi, şiirê *Ma Fedê Riyê Tu Wê* dı panc çarbendi, şiirê *Şewa G' Muhammêd Şeref Da* dı şeş çarbendi, şiirê *Wext Muhammed Omı Dinya* dı heşt çarbendi u şiirê *İmdad Eya Hebibellah* 16 çarbendi ca geni.

1.1.4. Heyatêko Bin: Ino qısım dı nameyanê *Merg, Mêrg Xuerton, Qebır Bêr Xu Kerd A, Qebra Teng u Tari, Dunya Ha Ma Xapinena* dı panc şiiri estî. Ini şiiran ra şiirê *Mêrg Xuerton* şiir bı rêzkerdışê beyitan rêz biyo u tede 14 beyiti estî. Çar şiiri bini zi bı rêzkerdışê çarbendan rêz biyi. Ini şiiran ra şiirê *Merg* dı heşt, şiirê *Qebır Bêr Xu Kerd A*

⁶ E.n.v., r. 14.

dı heşt, şiiirê *Qebra Teng u Tari* dı panc u *Dunya Ha Ma Xapinena* dı hot çarbendi ca geni.

1.1.5. Nesihet u Şiret: Ino qısım dı bı nameyanê *Şıkr Bıkr, Merheba Ey Aşmê Rueji, O Text Ra Bê Wari, Dêrd Ğêribi, Qêlp Çoy Meşıkn, Mehzun Mebi, Tı Hê Hon Dê* hot şiiiri esti. İni şiiiran ra şiiirê *Tı Hê Hon Dê* dı bı rêzkerdişê beyitan nusiyayo u tede 19 beyiti esti. Ê şiiiri bini bı rêzkerdişê çarbendan rêz biyi. İni şiiiran ra şiiirê *Şıkr Bıkr* 11, şiiirê *Merheba Ey Aşmê Rueji* dı 10, şiiirê *O Text Ra Bê Wari* dı panc, şiiirê *Dêrd Ğêribi* dı panc, şiiirê *Qêlp Çoy Meşıkn* dı şeş u şiiirê *Mehzun Mebi* dı şeş çarbendi esti.

1.1.6. Cuyayiş u Heyat: Ino qısım dı bı nameyanê *Medeniyêt Comi, Muhebbet, Seydê u Malê Ma, Xu Keder Mekar, Duest Raştikin, 'Eynê Qêlb* şeş şiiiri ca geni. İni şiiiran ra hiri şiiiri bı rêzkerdişê beyitan ameyi nuştış. İni şiiiran ra şiiirê *Seydê u Malê Ma* dı 10 beyiti, şiiirê *Duest Raştikin* dı 15 beyiti u şiiirê *'Eynê Qêlb* dı şeş beyiti esti. Hiri şiiiri zi bı rêzkerdişê çarbendan ameyi nuştış. İni şiiiran ra şiiirê *Medeniyêt Comi* dı 11, şiiirê *Muhebbet* dı 22 u şiiirê *Xu Keder Mekar* dı 11 çarbendi esti.

1.1.7. Mulemma: Ino diwan dı qısım peyin dı tewirê Mulemma dı bı nameyanê *Ina Dunya, Eşq Homê, Dunyawa Fani, Sitêm Cuyayiş, Şıkr Qê Homê, Holi u Xırabi* şeş şiiiri ca geni. Şiiiri ino qısım heme bı rêzkerdişê çarbendan rêzbiyi. Şiiirê *Ina Dunya* dı çar, şiiirê *Eşq Homê* dı çar, şiiirê *Dunyawa Fani* dı çar, şiiirê *Sitêm Cuyayiş* dı çar, şiiirê *Şıkr Qê Homê* dı çar, şiiirê *Holi u Xırabi* dı heşt çarbendi ca geni.

1.2. Muhtewayê Diwani

Diwanê Arçugi hetê muhtewa ra dewlemend o. Zereyê diwani dı zaf mewzu u temayi ciyayi zey yoyiya Homayi, heskerdişê pêxemberi, xıusiyeti diniyi, şiret, wesıfnayişê Homayi u Pêxemberi, merg, gazuni, heyatê pêxemberan usb esti. İni mewzu temayi tewiranê ciyayan sera ameyi nuştış. İni tewiri nazımı goreyê tesbitanê ma ini yê:

Hiri şiiiri tewhidi⁷, 15 şiiiri pendnameyi(şireti)⁸, 8 kılami⁹, 1 kısas-ı enbiya¹⁰, 3 şiiiri methiyeyi¹¹, 5 şiiiri munacati¹², 3 şiiiri mewlidi¹³, 1 şiiir lirik¹⁴, 3 şiiiri naati yi.¹⁵

⁷ Baynal, *Diwanê Arçugi*, r. 8, 44 u 48.

⁸ E.n.v., r. 102-118, 124, 136, 144, 148, 152, 180, 186, 194, 196 u 198.

⁹ E.n.v., r. 76, 80,130, 166, 200, 202 u 204.

¹⁰ E.n.v., r. 18

¹¹ E.n.v., r. 12 u 34

¹² E.n.v., r. 46, 52, 88, 92 u 190.

¹³ E.n.v., r. 56, 68 u 72.

¹⁴ E.n.v., r. 140

¹⁵ E.n.v., r. 58, 82 u 160.

1.3. Şeklê Nazımı

Diwanê Arçugi dı şiiiri hetê çarçewayê şeklê nazımı ra zaf zıxm niyi. Nuştoği şiiiri xu bı beyitan u çarbendan nuşti; labelê ini şiiiri goreyê xısusiyetanê şeklê nazıman zaf cayi xu nigeni. İnsan, rašta raşt nieşkeno vaco mo şiiir, bı mo şeklê nazımı nusiyayo. Ê şiiiri ki bı beyitan nusiyayi ca ca zey gazel ca ca zey qeside êseni. Ê şiiiri ki bı çarbendan nuşti ey zi zafyer terzê murabba u ilahi dı êseni. Biyê ini şeklê nazıman Diwanê Arçugi dı şeş mulemmayi ca geni. Ini mulemmayi zi bı çarbendan rêz biyi. Diwan dı şiiir eğleb terzê murabba u mulemma dı ameyi nuştış. Ino rıd ra ma çarçewayê ina xebat dı derheqê ini wırdi tewıran melumat dani:

1.3.1. Murabba

Murabba, edebiyato klasik dı nameyê yo şeklê nazımı yo. Ino şekil, bendan ra vıraziyeno. Her bend çar rêzan ra yena meydan. Humarê bendan eğleb benateyê 3 u 7 bendan dı beno. Benda verin xu miyan dı, ê bendanê binan dı her bend dı hiri rêzi verini miyanê xu dı qafiye beni, rêza peyin serbest manena. Duzenê kafıyeyê murabba hına beno: aaaa, bbba, ccca... Her mewzu sera Murabbayi yeni nuştış.¹⁶ Mela Faruq Baynal dı şıxulnayışê şiiiran dı hetê şekil ra qeideyanê Murabba ser nişıyo. Ey, çarbendi xu miyan dı qafiye kerdi. Ey dı ini şiiiri eğleb şeklê aaaa, bbbb, cccc, dddd kafıye biyi. Mavac şiiirê *Tu Fermon Şawıt* dı 36 çarbendi, şiiirê *İmdad Eya Hebibellah* 16 çarbendi, şiiirê *Merg* dı 8 çarbendi u şiiirê *Qebır Bêr Xu Kerd A* dı 8 çarbendi esti.

Diwanê Arçugi dı qey mi şiiiran çend nımuneyi:

Nefs u şeyton ma r' bi neyar -a

Ma kot dımê yin a bi har -a

Gunê qij u gird kêrd xu bar -a

İlahê mi ti ğeffari -b

Bar gunon xu gurêt omê -c

Hividari rehmê tu wê -c

Mil xu kêrd çot vêr bêr tu dê -c

İlahê mi ti ğeffari¹⁷ -b

...

Ma kot 'estir vist yoyin -a

Ma kot yonê dewrêko bin -a

¹⁶ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara 1983, r. 212

¹⁷ Baynal, *Diwanê Arçugi*, r. 48.

Medeniyêt din biyo vîn -a

İmdad eya hebibellah -b

Darıt wera hukum furqon -c

Herid id na ru yo fir'on -c

Va ma r' nelazım din İslom -x

İmdad sinayê 'erd u 'ezmon -c

Ewlad musulmon kêrd mehrum -x

Vatê Homê pêğemberon -d

Vatê ewliyon esfiyon -d

*İmdad rehbêr cin u inson*¹⁸ -d

1.3.2. Mulemma

Mulemma, yo tewırê Gazeli ya. Ê gazeli ki bı zıwananê tewıran yeni nuştış tera vani mulemma.¹⁹ Mulemmayi, hem hetê me'na u hem hetê nuştış ra vıraştışê yo şiiro newe yo. Ino şiiro newe bı çend zıwanan yeno nuştış. Şairi ini şiiiran dı hunerê xu yê nuştışi ramocneni. Mulemmayi Zazaki eğleb bı zıwananê Tırki, Kurdki, Zazaki, Farski u Ereбки yeni nuştış. Zazaki dı heta eka goreyê tesbitanê ma 10 mulemmayi ameyi nuştış. Ehmedê Xasi²⁰, Mela Muhammedê Kavari, Mela Abduleziz Beki²¹ u İbrahim Re'fet Sewregi²² yo mulemma nušta. Mela Faruq Baynali şeş mulemmayi nuşti.

Mulemmayi Baynali, mo kıtap dı qısımê heştın dı ca geni.²³ Ini şiiiri zey Zazaki, Tırki, Kurdki u 'Ereбки bı çar zıwanan nusiyayi. Ini şiiiri bı şeklê çarbendi nusiyayi u her yo rêza çarbendi bı yo zıwan ameya nuştış. Rêza verin dı Zazaki, rêza dıyın dı Kurdki, rêza hiriyın dı Tırki, rêza çarın dı 'Ereбки şıxuliyayo. Ini şiiiranê mulemma dı rêz, heti qafiye u me'na ra yobinan kena tamam. Ini mulemmayan ra yo nımune ma cêr dı dayo:

Dunya mekır ğem u ğıyal (Z)

Ji kesî ra nabe milk u mal (K)

Ecel gelmeden gel uyan (T)

¹⁸ Baynal, *Diwanê Arçugi*, r. 92

¹⁹ Dilçin, *Örneklele Türk Şiir Bilgisi*, r. 506.

²⁰ Zeynelabidîn Amedî, *Menzûmetan*, Dîyarbekir Soz, Dîyarbekir, 2004, r. 10.

²¹ Murat Varol, "Şiiri Mulemma ê Şairanê Edebiyatê Zazaki", *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 3 / 6 (Aralık 2017), r. 51-65.

Mela Aziz Beki, *Diwon Cebexçuri*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, r. 334-336.

²² M. Zahir Ertekin & Ayhan Yıldız, *Govenda Zımanan Mulemme ' Di Edebiyata Kurdî Ya Klasik Da*, Weşanen Lorya, Van 2022, r. 347.

²³ Baynal, *Diwanê Arçugi*, r. 194-205

Ya menişteğel bil beyan (A)

Derdon dunya xu bar mekir (Z)

Bi kesî ra hevaltî kir (K)

Uzak dursun senden kibir (T)

Kun daimen mutefekkir (A)

Şew u ruej xu r' zındon mekir (Z)

Xwe qurbana nekes mekir (K)

Sen her yerde eyle zikir (T)

Kun daimen 'ebden şakir (A)

Rıyo g' şın cê Homê zehmet (Z)

Te da heye gelek zehmet (K)

Sana yeryüzü ma'bed (T)

Leste fid-dunya lil ebed(A)²⁴

1.4. Diwanê Arçugi dı Wezin u Qafiye

Edebiyatê Zazaki ê klasiki dı eseri zey şıxulnayişê şeklê nazıman hetê mawıtışê (wezin) aruzi ra zi zıxm niyi. İni şiiran dı weznê aruzi zaf hol nişıxuliyayo. Nuştog u şairi edebiyatê klasiki zıwanê Ereban u Farsan hol zani, şiiranê xu hewayê şiiranê klasikan dı nuseni; labelê hişa u melumatê inan qey tîkê xısusiyetanê edebiyatê klasiki zey şeklê nazıman u mawıtışê aruzi zaf xurt niyo. Seba may, şiiranê klasikan ê Zazaki dı mo problem xu ramocneno. Baynal zi bı qeydayanê klasikan diwanê xu nuştog, şiiranê xu dı weznê aruzi şıxulnayo; labelê yo aruzo zaf vılabiyaye u xerıpnaye şıxulnayo. Hetê heceyanê vengınan (akerdeyan), bivengınan (qefılınayeyan), dergan u kılman ri zaf diqet nikerdo. Reyna zêcêbiyayışê heceyan rê zi zaf diqet nikerdo. Şiiri ey hetê mawıtışê hece eğleb zêcêyi u yobinan depışeni. Şiiri ey ca ca bı weznê hece ê heştın, newın, desın, yondesin u pancêsın ameyi nuştış. Ca ca zi benateyê rêzan dı hetê mawıtış ra yo zêcêyi çino, terzêko serbest xu ramocneno. Qey wezini misali:

Xeber don 'a / lêm ğeybi ra

. . . . / . . . .

²⁴ Baynal, *Diwanê Arçugi*, r. 194.

*Pê zon şar ı/ na dunya ra*²⁵

---./... .

Me fâ î lü / müs tef ‘i lün

İlahi ez / ebdêko gu /nehkar u tew /bekar a

...- / -... / -... - / ... .

*Honika hu / zur tu da rı / siya u şer /mezar a*²⁶

.... / -... / ... - / ... .

Müs fe ‘i lün / müs tef ’i lün/ müs tef ’i lün / fe ‘u lün

...

Ina beyita cêrin bı hot heceyan ameya nuştış.

Tı tor erey omê dunya

*Tı bi xatemu ’l-enbiya*²⁷

...

Ina çarbenda cêrin dı hetê wezin ra yo serbesti esta.

O kes ıg diya zon ya çı qêdı ya

Aw ıg nidiya çı zon çı qêdı ya

Homa sebır bîd dadiyon u babibyon

*Kes niceribn dunya d’ pê mêrg ewladon*²⁸

...

Diwanê Arçugi dı qafiyeyi hol şıxuliyayi u şiiiran dı hetê qafiyekerdışi ra yo duzen esto. Şiiiran dı qey tewirê her qafiyeyi zey redif, qafiyeya nim, tam, dewlemend u tunç misali esti u yeni vinayış. Ma seba misaldayışi cêr dı hem beyitan u hem çarbendan ra misali ramoti:

Ina beyita cêrin dı zamirê “xu” redif o.

*Ma pesnon yi nidon pê qal u qil **xu***

*Pê nomê yi m qıymet don qalon **xu***²⁹

...

Ina beyita cêrin dı zamirê “mı” redif o.

*Adır eşt zerrê ciger **mı***

²⁵ E.n.v., r. 14

²⁶ E.n.v., r. 52

²⁷ Baynal, *Diwanê Arçugi*, r. 58

²⁸ Baynal, *Diwanê Arçugi*, r. 108.

²⁹ E.n.v., r. 10

*Qil kuê berzon bi heval mi*³⁰

...

Ina beyita cêrin dı herfa “o” dı redif esto, herfa “t” dı kafiyeya nim esta.

Tercumê in kainat o

*Tefsir itê wı pêr wêt o*³¹

...

Ina beyita cêrin dı “ı d” redif o, “at” kafiyeya tam a.

Ma yo mum vist ta taritê zulmatı d’

*Ruêşn yê zedı ker afa semawati d’*³²

...

Ina beyita cêrin dı vengane “-et” dı kafiyeya tam esta.

Tedı derbaz ben ‘edalet

*Hem ‘ilm u ‘irfon hem hikmet*³³

...

Ina beyita cêrin dı kelimeyanê ‘melek’ u ‘felek’ dı çar herfi zêpi yê. Inay ra beyit dı qafiyeya dewlemend esta.

Her cad pêsn tu don ins u cin u melek

*‘Aşiq tu wê ‘erş u kursiyo felek*³⁴

...

Ina beyita cêrin dı kelimeyê ê rêza diyin ‘yar’ zereyê kelimeyê ‘diyar’ dı viyerta. Seba may “yar” kafiyeya tunç a.

Yi hicret kerd diyar diyar

Beytullah Hacer ır kerd yar

Sefa Merwe ma r’ yadigar

*Dês Ke ‘bi wıraznê diyar*³⁵

...

Ina beyita cêrin dı kelimeyê ê rêza yoyin ‘war’ zereyê kelimeyê ‘hewar’ dı viyerta. Seba may “yar” dı kafiyeya tunç esta.

Gunon xu omaren bermen hesron çimon ken war

³⁰ E.n.v., r. 78

³¹ E.n.v., r. 12

³² Baynal, *Diwanê Arçugi*, r. 10

³³ E.n.v., r. 14

³⁴ E.n.v., r. 82

³⁵ E.n.v., r. 22

*Tı yi bîfetiln rênê yen vêr bêr tu d' ken gazi hewar*³⁶

...

Ina çarbenda cêrin dı, hiri kelimeyi 'raşt'î hetê nuştış u wendış ra zêpi yê; labelê hetê mena ra ciyaye. Seba may ita dı qafiyeya tunç esta.

Huzun tu d' yers virazen tu ken wihar eyş raşt

Eger tu yo xeta kerd xetê xu dekır raşt

Bar gunon gironon ruen wa paştê tu bib' raşt

*Huzun mekır qê çi werdı xu mekır niweş*³⁷

...

Diwanê Arçugi dı **tertîb u duzenê qafiyekerdış** ser yo standard çino. Çendêk eğleb beyitan u çarbendan dı qafiyeya duz şıxuliyaya; labelê tîkê cayan zey misalanê cêrinan dı yo hewayo serbest xu ramocneno u yo qalibêk kış nibeno:

(aaaa, aaab...)

Ma bendê Qur'an ê pêdawitê imon ê (a)

Ma in cahdı ra şin reçê pêğemberon dê (a)

Homê va tı sinayê moni viraşton ê (a)

Cihon şahid ib ma con fedê riyê tu wê (a)

Din mubin rueşn da her ca tariti kerd vıla (a)

Homê tu xu r' mon viraştoni ra vijina (a)

Emır kerd silat u silom tu ser vareyna (a)

*Cihon şahid ib ma con fedê riyê tu wê (b)*³⁸

(aaab, aaba...)

Ma kot 'esir vist yoyin (a)

Ma kot yonê dewrêko bin (a)

Medeniyêt din biyo vin(a)

İmdad eya Hebibellah(b)

Darıt wera hukum furqon (a)

Herınd id na ru yo fir'on (a)

³⁶ E.n.v., r. 52

³⁷ E.n.v., r. 148

³⁸ Baynal, Diwanê Arçugi, r. 64

Va ma r' nelazım din İslom (b)

İmdad sinayê 'erd u 'ezmon (a)³⁹

(aa, bb, cc)

Zaf xuerton dilalon bar kerd wêt welat (a)

Mon ğeribi d' bi vin şî yonê welat (a)

Xeber yena rê rê wısar xêlif id (b)

Rê rê z' xeber yena payiz peyin id (b)

Xeber yena rê rê cahdo duri ra (c)

Rê rê z' xeber yeno cehdo nızdi ra (c)⁴⁰

(ab, cdd, ee...)

Zêrr ma bivêşn tu zaf zêrrbêr (a)

Hidayet delalet tı kên (b)

Suleymon aleyhisselam va (c)

Fezilêt Rêb mı yo do mı (d)

Ceribnen kufr u şikir mı (d)

Kom şikir biker qê xu ken (e)

Nonkuar ız xu Homê ra ken (e)⁴¹

1.5. Diwanê Arçugi dı Zıwan u Huneri Edebiyi

Diwanê Arçugi, hetê zıwan u uslub ra sade, zelal u herikyaye yo. Tede, menayi gırani u kelimeyi famnibeni çini. Şiiran dı hetê zıwan ra yo tam yeno, rındiya edebiyati esta u huneri (sen'eti) edebiyi weşa weş ca geni. Şairi, zıwanê xu qasê usulê nuşteki nê, qasê şixuliyayişê fekê mintıqaya xu şixulnayo:

Homê va tı xêr omê⁴²

Gunê xu pêr mı ard vêr bêr tu d' kêrd ru

³⁹ E.n.v., r. 92.

⁴⁰ Baynal, *Diwanê Arçugi*, r. 106

⁴¹ Baynal, *Diwanê Arçugi*, r. 38

⁴² E.n.v., r. 34.

*Mil xu kerd çot ard vêr fermon tu d' na ru*⁴³

Ey diwanê xu dı idyomi zey ‘*mum vist ta taritê zulmatı d*⁴⁴, *rehm ber(dış), xu finên ari u ken gazi hewar*; kelimeyi dıleti zey *ins u cin, sehl u selim, con cigêr, qal u qil, wet u nat* zi şıxulnayı. Heta ey dest ra ameya ey kelimeyi Zazaki şıxulnayı; la seba edebiyato klasik ê dini kelimeyi Erebkı zey İlah, ‘*alem, din, te'zim, şefaet, şıkır u mescid* tede zaf i.

Arçugi, eserê xu dı zaf ca dayo huneranê edebiyân. Ma eşkeni miyanê rêzanê ey dı huneranê ciyayan ri zey mecaz, teşbih, teşxis, tenasub, telmih, tekrar, tezat u aliterasyon ri nımuneyan bıvını. Misaldayış sera ma eşkeni misalanê cêreynan bıdo:

1.5.1. Hunerê Mecazi

Yo kelime, menayê xu esıl u yena zanayışı dı nê zobina yo menaya newe sera bışıxuliy uca dı mena bena mecaz.⁴⁵ Misalanê cêrinan dı ina çarçewa dı menaya mecaz esta:

*Homawo tu ma şaş nıkir bin çadıra kewi d*⁴⁶

İta dı çadıra kewi ra meqsed ezman o. Çadır, menaya xuya esıl dı nê zobina yo mena dı şıxuliyawa. O ki moneno cı (ezman) niameyo vatiş u o ki moniyeno cı (çadır) ameyo vatiş. Seba inay kelimeyê ‘çadır’ dı hunerê istiare esto.

*In zon delal şirin ra meker fariq*⁴⁷ dı kelimeyê ‘şirin’ menaya mecaz dı şıxuliyaya; çunki zon raştı nibeno şirin.

1.5.2. Hunerê Tenasubi

*Te'zim u minnet qê whar in ni'mêt / Fesahet u beyan do bila sıqlêt*⁴⁸

Ina beyit dı benateyê kelimeyanê ‘tezim, minnet u nimet; fesahat u beyan’ dı hetê mena ra yo tekili esta.

...

*Semêd gejon u sêfekon ma / Homê ma helaq meker ma*⁴⁹

Ina beyit dı benateyê kelimeyanê ‘gejon u sêfekon’ dı hetê mena ra yo tekili esta.

1.5.3. Hunerê Vengdayışı (Nida)

Ino diwan dı qey hunerê vengdayışı zey misalanê cêrinan zaf misali esti:

⁴³ E.n.v., r. 88

⁴⁴ E.n.v., r. 10

⁴⁵ Yüce & Kazan, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, r. 348.

⁴⁶ Baynal, *Diwanê Arçugi*, r. 46

⁴⁷ Baynal, *Diwanê Arçugi*, r. 10

⁴⁸ E.n.v., r. 8

⁴⁹ E.n.v., r. 38

“İlahi ez ‘ebdêko gunehkar u tewbekar a”⁵⁰, Ey Rebbe’l-alemin”⁵¹, “Ey xeyru’l-enam”⁵² “İmdad eya hebibellah”⁵³ u “Ey Qasid Homê”⁵⁴

1.5.4. Hunerê Tezati

Eger yo rêz, beyit u çarbend dı kelimeyi ki eksê yobinani zey ‘roc u şew, siya u sipi’ bışxuliyayi ino beno hunerê tezati.⁵⁵ Ino diwan dı qey ino sen’et zi zey misalanê cêreynan misali esti:

*Hot şew heşt ruêj puk viraziya / baxçê bi wuşk yenê bi zuwa...*⁵⁶

*Tı tum mendê ez şayiwa / Tı quwêt ez zaf ze’îf a*⁵⁷

*Ni mon feqiron id menda ni z’ dewlemendon id...*⁵⁸

Kelimeyi ki ma binê inan dı xet anto ê kelimeyi eqsê yobinan i. Ino semed ra ita dı hunerê tezati esto.

1.5.5. Hunerê Tkriri

Eger yo rêz, beyit u bendanê yo şiri dı yo kelime dı dori ya zi çend dori bışxuliy ita dı sen’etê tkriri vıraziyeno.⁵⁹ Ino diwan dı ma eşkeni vac her ripel ya zi şir dı zaf kelimeyi zey *Homê, Pêxember, merg, inson, şawıt, eşnawıt, dınya sinaye u derd* tekrar biyi. Ma misalanê cêrinan dı zi sen’etê tkriri vineni:

*Ey sinayê con cigêr ma / Ma tı nidi ma tı sina*⁶⁰

Ina beyit dı, kelimeyi *sina, tı* u *ma* dı dor tekrar biyi.

...

Merg yo mekteb ho ma musnen / Qêlb ma yo siya wı ken rueşn

*Pê qelem nomê ma nusen / Qelb siya pê tobi ben rueşn*⁶¹

Ina çarbend dı kelimeyi *qelb, rueşn ma* u *yo* dı dor tekrar biyi.

⁵⁰ E.n.v., r. 52

⁵¹ E.n.v., r. 8

⁵² E.n.v., r. 10

⁵³ E.n.v., r. 92

⁵⁴ E.n.v., r. 10

⁵⁵ Yüce & Kazan, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, r. 348.

⁵⁶ Baynal, *Diwanê Arçugi*, r. 20

⁵⁷ E.n.v., r. 44

⁵⁸ E.n.v., r. 46

⁵⁹ Yüce & Kazan, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, r. 375.

⁶⁰ Baynal, *Diwanê Arçugi*, r. 60

⁶¹ E.n.v., r. 104

1.5.6. Hunerê Telmih

Eger zereyê yo rêz, beyit ya zi çarbend dı yo hedise, şexıs ya zi vateyê verini ki zaf yeni zanayış inan ri yo işaret ya zi bı yo name u kelime ardışê vir bıbo ino hetê huner ra bı nameyê telmih name beno.⁶²

Ino diwan dı ma eşkeni vac her ripel ya zi şiir dı zaf nameyi menşuri zey *Nuh, Hud Nebi, Semud, Hz. Adem u Hz Hewa, Mem u Zin, Ferhat u Şirin* viyerti. Ma misalanê cêrinan dı zi sen'etê telmihi vineni:

Kalik İbrahim zonên uja kê Homê yo

*Bextwaştış qê Hacer u Zebih İsmâ'il o...*⁶³

Îta dı qıssayê Hz. İbrahim u İsmail sera telmih esto.

...

Tu fermon kerd İlyas şawıt / Putperest Balbek eşnawıt

*Yin kerd rik heq neşnawıt / Tu dıma Elyesa şawıt*⁶⁴

Îta dı virardışê qıssayanê İlyas Pêxember u Elyesa Pêxember sera telmih esto.

1.5.7. Hunerê İstifham (Persayış)

Ino huner dı meqsed pers, persayış niyo? Cewabê pers belu ya; persayış teyna qey zıxmkerdişê me'na yo.⁶⁵ Ino diwan dı, misali ino huneri zi weşa weş xu ramocneni:

Nizona gunon xu sekir

Yin bêr vêr bêr kom id rukir

Kom ca d' binimn yin vinikir

*İlahê mı tu ğeffari*⁶⁶

Îta dı hunerê istifham esto; çunki cewabê ma pers belu ya.

...

Zereyê kitabı dı qey huneranê edebiyân biyi inı misalan zobina misali zaf esti. Ma dı misalan zi teyna qey motişê huneran misal biyar ki wa biyo zanayış ki Diwanê Arçugi hetê huneranê edebiyân dewlemend o:

Tı rehber axirzemon ê pil ins u cin i

Her ca d' pê çilê tu ma xu'r rıyi vineni

Tı pêre derdon u kuloni ma r' dermoni

⁶² Yüce & Kazan, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, r. 372.

⁶³ Baynal, *Diwanê Arçugi*, r. 160

⁶⁴ Baynal, *Diwanê Arçugi*, r. 30

⁶⁵ Yüce & Kazan, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, r. 374.

⁶⁶ Baynal, *Diwanê Arçugi*, r. 48

*Cihon şahid ib ma con fedê riyê tu wê*⁶⁷

Ina çarbend dı benateyê kelimeyanê ‘derd, kul u dermon’ dı hetê me’na ra tekili esta. Seba inay hunerê tenasub esto.

Îta dı kelimeyê çıla dı hem me’naya mecaz hem zi istiare esta. Îta dı çıla, herındê ‘dın, rayır, dawet u tebliğ’ dı şıxuliyawa.

Kelimeyanê *cihon* u *ri* dı mecazo mursel esti. Misalo yoyın dı *cihan* vaciyayo labelê ita dı meqsed insani yi ki ini insani cihan dı cuyeni. Benateyê cihan u insani dı minasebetê zere u teberi esto. Misalo dıyın dı *ri* vaciyayo labelê ita dı meqsed şexsê Hz. Muhammedi yo. Benateyê ‘ri’ u ‘Hz. Muhammedi dı’ minasebetê wesla u bedeni esto.

Kelimeyi *ti* u *ma* çend dori tekrar biyi. Seba inay hunerê tekrar esto.

Herfê ‘r, n u d’ zaf şıxuliyayi. Ino semed ra hetê ini vengane bivenginan yo aheng vıraziyayo. Ino zi hunerê aliterasyon o.

Dost u ehbab hê qebr id babik ma yê

Ro u erê kom ıg şo pêr hê uja dê

Heta sêrsuwê meşhêr qebrê xu dê

*Qebır bêr xu kerd a ver bı ma yena*⁶⁸

Ina çarbend dı benateyê kelimeyanê ‘dost u ehbab’ dı hunerê tenasub esto.

Kelimeyi ro(rew) u erê(y) kelimeyi pêveri. Inay ra hunerê tezati esto.

Kelimeyi qebır dı hem hunerê istiare, hem hunerê tekrar, hem zi hunerê teşxis esto; çunki qebır, hem herındê keye dı şıxuliyayo, hem hiri dor tekrar biyo u hem zi zey insani ver bı yoyi şıno.

Reyna seba zaf şıxulnayışê herfê ‘b’ aliterasyon u zaf şıxulnayışê herfanê ‘a, ê u e’ asonans esto.

PEYNI

Diwanê Arçugi, miyanê eseranê Zazaki ê klasikan dı ca geno. Eser, hot qısıman u 207 ripelan ra ameyo meydan. Ini qısımi bı sernuşteyanê ‘*Hemd u Sena, Vergêrayiş, Ne’ati Nebi, Heyatêko Bin, Nesihet u Şiret, Cuyayış u Heyat u Mulemma*’ diwan dı ca geni. Zereyê Diwan dı piyor piya 42 şiiri ca geni. Nuştoği zaf mısrayi dergi nişıxulnayı. Ino eser, hetê zıwan, mena u huneran zaf mehkem o; la hetê usulê şeklê u tewirê nazımı, mawıtışê aruzi eser dı kemasiyi esti. Zıwanê nuştoği dı tesirê fekê nuştoği esto, honê zi

⁶⁷ Baynal, *Diwanê Arçugi*, r. 64

⁶⁸ Baynal, *Diwanê Arçugi*, r. 110.

zıwanê nuştoği zelal o. Diwan dı seba tesirê hişa dini u mewzuyanê diniyan zaf kelimeyi ‘Erebki ca geni.

Diwan dı piyor piya 190 beyiti, 227 zi çarbendi esti. Qısimo yoyın dı yo şiir hetê mawıtışı ra terzêko serbest dı ameyo nuştış. Ini beyitan u çarbendan hetê tewıranê edebıyan ra zey tewhid, na‘at, munacaat, medhiye u pendname xısusiyeti tewıranê ciyayan esti. Diwan, yo diwano didaktik o; çunki şair şiiranê xu dı her tım mesajanê diniyan dano wendoğan, melumat dano u şiretan keno.

Diwan dı tewır tewır mewzuyi esti u diwan hetê muhtewa ra dewlemend o. Diwan dı zey tersê Homayi, heskerdışê Homayi, sıfatê Homayi, heskerdışê Pêxemberi, poşmani, merg, şıkır, tobe, cayi bimbareki, welat, ğurbet u ummetê İslami, ğeribi u zıwan tewır tewır mewzuyi ca geni.

Nuştoğ Arçugi, şiiranê xu dı ca dano huneranê edebıyan. Diwan dı zey teşbih, mecaz, teşxis, tekrar, istifham, tenasup u tezat zaf huneri edebiyi şıxuliyayi. Nuştoği, hetê qafiye ra zi diqet kerdo. Qey heme tewıranê qafiyeyan şiiranê ey dı nımuneyi esti. Hetê tertibê qafiye ra ma eşkeni vaci yo diwano mureteb o.

KAYNAKÇA

- Amedî, Zeynelabidîn, *Menzûmetan*, Dîyarbekir Soz, Dîyarbekir, 2004, r. 10.
- Baynal, Mela Faruq, *Diwanê Arçugi*, Vir, İstanbul 2021.
- Beki, Mela Aziz, *Diwon Cebexçuri*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, r. 334-336.
- Dilçin, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara 1983.
- Ertekin, M. Zahir & Yıldız, Ayhan, *Govenda Zımanan Mulemma ‘ Di Edebîyata Kurdî Ya Klasîk Da*, Weşanen Lorya, Van 2022.
- Özdemir, Emin, “Divan Edebiyatı”, *Edebiyat Sözlüğü*, Bilgi, Ankara 2014, r. 114-118.
- Varol, Murat, "Şiiri Mulemma ê Şairanê Edebiyatê Zazaki", *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 3 / 6 (Aralık 2017), r. 51-65.
- Yüce Kemal & Kazan Şevkiye, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Lisans, İstanbul 2006.